

**ОПИТУВАННЯ УЧНІВ
СІЛЬСЬКИХ ШКІЛ
ЩОДО КЛЮЧОВИХ АСПЕКТІВ
ЯКОСТІ ОСВІТИ**

**АНАЛІТИЧНИЙ ЗВІТ
ЗА ПІДСУМКАМИ
СОЦІОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ**

**ТРАВЕНЬ –
ЧЕРВЕНЬ 2021**

ЗМІСТ

ПЕРЕДУМОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ 3

Цільові групи дослідження і дизайн вибірки дослідження 5

Методи дослідження: 5

ОСНОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ 7

ІДЕАЛЬНА ШКОЛА 7

ЯКИМИ БАЧАТЬ ДІТИ “ІДЕАЛЬНИХ” ВЧИТЕЛІВ 10

ЩО ХОЧЕТЬСЯ ЗМІНИТИ АБО ПОКРАЩИТИ У ШКОЛІ 16

ІНТЕРЕС ДО ШКОЛИ І НАВЧАННЯ 16

ВІДЧУТТЯ БЕЗПЕКИ У ШКОЛІ ТА ЗАГАЛЬНА ОЦІНКА АТМОСФЕРИ У ЗАКЛАДІ . . . 18

ОПАНУВАННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ 20

Перешкоди в отриманні кращих знань 20

Підтримка з боку батьків 22

Інтернет і книжки 24

ДИСТАНЦІЙНЕ НАВЧАННЯ - ПЕРЕВАГИ, СКЛАДНОЩІ І ЗАГАЛЬНИЙ ДОСВІД . . . 26

ПОЗАШКІЛЬНА АКТИВНІСТЬ І РОБОТА ПО ДОМУ 31

Наявність гуртків, громадських організацій та місць для дозвілля молоді . . . 32

ЗАДОВОЛЕНІСТЬ ЖИТТЯМ І ПОДАЛЬШІ ПЛАНИ 34

Чи потрібна молодій людині школа? 35

Список скорочень

Державна підсумкова атестація - ДПА
Зовнішнє незалежне опитування - ЗНО
Програма міжнародного оцінювання PISA
Селище міського типу - смт.

ПЕРЕДУМОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Дослідники, освітні експерти неодноразово вказували на відмінності у рівні навчальних досягнень між учням міських і сільських шкіл. Про так звану «освітню нерівність» говорять, аналізуючи результати різних форм оцінювання знань учнів – Державної підсумкової атестації, зовнішнього незалежного оцінювання та PISA – Програми міжнародного оцінювання учнів у 2018 році.

Результати всіх цих досліджень фіксують суттєві відмінності між рівнем знань учнів за типом населеного пункту проживання (навчання).

Донедавна аналіз балів ЗНО та ДПА були чи не єдиною можливістю принаймні зафіксувати таку нерівність.

Однак навіть аналізуючи ці показники, дослідники у сфері освіти доходили висновку про наявну диспропорцію у результатах навчання між учнями сільських і міських шкіл. Так, результати обидвох досліджень - «Освітня нерівність за місцем проживання і типом навчального закладу»¹ (2015 року) і аналізу результатів ЗНО, проведеного центром CEDOS у 2016 році показали суттєвий розрив між результатами випускників шкіл із міст та сіл, але ще більшу відмінність виявлено між результатами учнів різних типів шкіл - «звичайних» та «елітних». Відомо, що останні у своїй більшості знаходяться саме у містах. Проте результати ЗНО та ДПА не визначають якість освіти, надійним інструментом для цього є дані Програми міжнародного оцінювання учнів-PISA, до якої Україна долучилася у 2018 році.

¹ «Освітня нерівність за місцем проживання і типом навчального закладу» Мулявка В.Д., Оксамитна С.М. Див.: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/7828/Muliavka_Oksamytna_Osvitnia_nerivnist_za_mistsem.pdf

Саме завдяки Програмі міжнародного оцінювання учнів PISA можна дослідити, як впливають на рівень сформованості читацької, математичної та природничо-наукової грамотності учнів у віці 15 такі фактори, як:

- кваліфікація вчителів / викладачів,
- зміст освітніх програм,
- поширені методики викладання,
- кількість часу, що відведений на навчання,
- навчальні можливості як у межах закладу освіти, так і поза ним, моніторинг якості освітнього процесу,
- лідерство й управління в закладах освіти, залученість батьків до участі в житті закладу освіти,
- мікроклімат у закладі освіти,
- загальні цінності особистості,
- рівень її очікувань від життя,
- рівень взаємодії та взаємопідтримки учасників освітнього процесу тощо².

Цінність цього дослідження полягає в тому, щоб дати Державній Службі якості освіти глибше розуміння специфіки сільських шкіл, чинників, що впливають на якість освітньої діяльності сільських шкіл, аби під час інституційних аудитів встановлювати причинно-наслідкові зв'язки та робити більш точні висновки, глибші та ефективніші рекомендації щодо поліпшення якості освіти.

Мета дослідження - вивчити думку учнів щодо ключових чинників якості діяльності школи (безпечне освітнє середовище, підтримка педагогів, забезпечення навчальним обладнанням) тощо для використання у їх у подальшій розробці інструментів, які допоможуть подолати нерівність у доступі до якісної освіти.

² Національний звіт за результатами міжнародного дослідження якості освіти PISA – 2018. Див.: https://testportal.gov.ua/wp-content/uploads/2019/12/PISA_2018_Report_UKR.pdf

Цільові групи дослідження і дизайн вибірки дослідження

Ними стали учні та учениці з сіл та селищ міського типу, які навчаються у закладах з малою наповненістю, в опорних закладах загальної освіти, навчально-виховних комплексах та звичайних загальноосвітніх школах.

Методи дослідження:

- **Кількісне опитування** – проведення онлайн-опитування учнів сільських шкіл у віці 14+ років. Дослідження проводилося на умовах анонімності і конфіденційності. Анкета для проведення опитування була запрограмована за допомогою інструменту Kobotoolbox та поширена через контактних осіб - представників адміністрації шкіл, які потрапили у вибірку.

Демографічний портрет респондентів кількісного опитування.

Серед учнів шкіл, які взяли участь в онлайн-опитуванні, 51.5% складають учні шкіл у селах, 48.5% – учні шкіл у селищах міського типу. За класом навчання 9% складають учні 8 класу, 51% – 9 класу, 22% – 10 класу, 19% – 11 класу.

Серед респондентів 64% дівчат і 36% – хлопців. 66% респондентів у віці 14-15 років, 34% – 16-17 років, 1% – 18-19 років.

- **Фокус-групові дискусії** – це якісний компонент дослідження, який був покликаний зібрати розгорнуті думки і аргументи учнів сільських шкіл щодо досліджуваних питань, включав проведення 6-ти фокус-групових дискусій у форматі онлайн. Якісні методи у соціологічних дослідженнях можуть застосовуватися як окремий вид досліджень, так і частиною комплексних опитувань, які доповнюють статистичні показники кількісних опитувань.

Всього було проведено 7 фокус-груп з учнями та ученицями шкіл, які знаходяться у селах та смт. З них:

по 1 групі окремо з дівчатами і хлопцями, в кожній з них взяли участь по 6 учасників і учасниць. 5 змішаних груп - з учнями і ученицями різних за типом навчальних закладів - малокомплектних шкіл, звичайних і опорних шкіл та навчально-виховних комплексів.

Всього в якісному компоненті дослідження взяли участь 44 учасники і учасниці - 21 хлопчик і 23 дівчинки.

Дизайн вибірки дослідження

До вибірки дослідження увійшли школи, відібрані з переліку закладів освіти, які пройшли інституційний аудит - всього у початковому списку було 43 сільські школи з 22 областей України. Заклади, які потрапили у вибірку із початкового списку були відібрані випадковим чином згідно рівномірного представлення за регіональним розподілом та пропорційно згідно типів закладів (малокомплектні школи, навчально-виховні комплекси, звичайні і опорні школи).

В межах онлайн-анкетування - кількісного компоненту дослідження опитування проводилося наскрізним чином – тобто до участі запрошувалися всі учні шкіл у віці 14 років і старше. Загальна вибірка онлайн-анкетування склала 400 респондентів.

Що стосується запрошення учасників і учасниць фокус-груп, то від кожної школи, яка увійшла до загальної вибірки дослідження, запрошувалися по 2 учні – хлопець і дівчина. І хоча однією з умов набору учасників було запрошення учнів, які не є шкільними активістами, ми можемо констатувати, що більшість учасників дослідження заявляли про свою активну учнівську позицію, залучення до шкільних заходів, виступів тощо.

Тож одним з обмежень якісного компоненту стало те, що у фокус-групах, з великою ймовірністю взяли участь діти, які беруть активну участь у житті і діяльності школи, і висловлюють більш лояльні думки щодо якості освіти у своїх навчальних закладах.

Інструментарій та дослідницькі завдання

Дослідження думок і поглядів учнів щодо якості освітнього середовища фокусується на таких аспектах життя учнів сільських шкіл:

- задоволеність життям та емоційний добробут;
- відчуття приналежності до закладу освіти (наскільки учні почувалися у закладі бажаними та убезпеченими);
- відсутність булінгу і дискримінації;
- підтримка з боку вчителів;
- підтримка з боку батьків;
- дисципліна та самоорганізація (використання навчального часу, пропуски уроків, запізнення, дисципліна на заняттях)

В полі нашого дослідження перебували чинники, які стосуються оцінки впливу самими дітьми різних компонентів освітнього середовища на якість освіти.

Результати кількісного опитування зазначені відносно до всіх респондентів, а також, якщо різниця у відповідях є значущою (близько або більше 10%), то і в розрізі груп за статтю і проживанням в селі або смт. Якщо в описі запитання різниця між групами не наводиться, це означає, що значущої різниці у відповідях респондентів з різних груп немає.

ОСНОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

ІДЕАЛЬНА ШКОЛА

Для учнів важливими характеристиками ідеальної школи є підтримка вчителів і однокласників, дружня і доброзичлива атмосфера, відсутність цькування та дискримінації. Примітно, що ці характеристики більш охоче і частіше артикулювали саме дівчата лунали частіше з боку дівчат і на групах, у яких брали участь самі дівчата.

«На мою думку, ідеальна школа – це школа, в якій комфортно перебувати абсолютно всім. Так само, як і вчителям, дітям. Школа, в якій цінується думка учня. Як вже вище сказано було, школа, в якій комфортно знаходитись», Респондентка 1, група з дівчатами

«[Ідеальна школа] – це, коли дотримується психологічна і фізична комфортність учнів», Респондентка 2, група з дівчатами

Важливими характеристиками ідеальної школи для учнів і учениць є і сучасність та якісна інфраструктура школи – наявність обладнання для проведення уроків, комп'ютерної техніки, матеріальної бази для спортивних занять та позашкільної активності.

Сучасність школи, на думку окремих учасників, визначається і підходами до навчання. Останні залежать, більшою мірою, від нормативно-правової бази, що регулює систему загальної середньої освіти взагалі, але респонденти і респондентки дослідження висловлювали побажання щодо диференціації та пріоритезації предметів, залежно від уподобань та подальших планів учнів.

«Мені здається, ідеальна школа в Україні – це взаємоповага, взаєморозуміння між учнями і вчителями, боротьба з булінгом в першу чергу. І також, насамперед, мені здається, має бути повага один до одного. І також на зразок американської школи. Тому що я в 10 класі розумію, що мені не потрібна величезна кількість предметів, мені потрібно буквально 4 предмети, які мені треба вивчати і зосередитися на них.» Р 4, Змішана ФГД.

Ідеальна або бажана школа повинна мати безпечне освітнє середовище. Для більшості сучасних учнів – респондентів нашого дослідження – таким простором є той, у якому немає цькування (булінгу), коли клас дружній, учні підтримують і допомагають один одному.

І, що важливо, в кожній групі лунали думки про те, що сучасним учням і ученицям важливо відчувати, що вчитель поважає їхню думку, ставиться до них дружньо та ввічливо, до всіх учнів ставиться однаково і як до рівних.

«Щоб не було у школах булінгу. Щоби старші не знущалися над молодшими також.» Р 5. Змішана ФГД.

На думку респонденток з групи з дівчатами, важливою для створення позитивної атмосфери і безпечного простору є позакласна активність учнів, можливість спілкуватися між собою учням різних класів та різного віку.

«Для цього обов'язково потрібно, щоб у школі були саме якісь гуртки. Для того, щоб учні навіть з різних класів, навіть з великою різницею в роках могли спілкуватися та знаходити спільну мову, обговорювати проблеми в школі, чи як зробити свою школу кращою». Р 3. Дівчата ФГД.

На протипагу характеристикам ідеальної школи, ми також запитували учнів та учениць дослідження про те, що для них є показником не-ідеальності, проблемності та дискомфорту. Серед характеристик не-ідеальної школи учні назвали наступні:

- Некомфортні стосунки між вчителями і учнями. Погане ставлення вчителів до учнів.
- Вчитель не дуже цікаво викладає матеріал, не стимулює інтерес до предмету. Застарілі методи викладання матеріалу.
- Самі учні, які зривають уроки, дозволяють собі зверхньо поводитися і розмовляти із вчителем.
- Булінг чи цькування серед учнів.
- Різні інтереси серед однокласників – зокрема, йшлося про розрізненість учнів і брак спільних активностей для згуртування учнів різних класів.
- Занадто довга тривалість уроку (45 хв)
- Хвилювання щодо оцінок

«Школу і навчання роблять неідеальними самі ж учні. Тому що у нас, наприклад, у класі є діти, учні, яких, напевно, навіть не виховували в дитинстві, і вони, буває, навіть зривають уроки, що заважає іншим учням. І також вчителі.»

«Напевно, надто різні інтереси зі всіма однокласниками. Типу у нас всі поділені групами певними. І було би класно, якби вчитель нас якось згуртував, чи просто якось ми один між одним більше спілкувалися. І просто поєднував наші інтереси якось. Тому що у нас просто всі дуже різні, і ми разом просто не можемо налагодити стосунки.» Р6 Змішана ФГД

«Я ходжу до школи із задоволенням. Але у нас є в школі, на жаль, такі діти, які можуть, це як не булінг, але знущатися над іншим. От, наприклад, соціальний статус. Якщо дитина одягається гірше, ніж інша, її може одна людина почати гнобити, а потім і весь клас.» Р4 Змішана ФГД

Щодо фізичних або матеріальних складових освітнього середовища, які негативно впливають на сприйняття учнями шкіл (фактично, є характеристиками не-ідеальної школи) учні назвали наступні:

- Відсутність гуртків та належних спортивних майданчиків.
- Відсутність нового, сучасного обладнання для навчання.
- Відсутність якісного інтернету у школі, погана мережа.
- Відсутність спільного простору у школі, де можна зібратися, спілкуватися, розважатись з однокласниками.
- Відсутність комфортного перебування у класах (коли дуже жарко або навпаки)
- Відсутність їдальні у школі.
- Маленька будівля школи.

«Хотілося б сказати, що робить неідеальною те, що спортивні майданчики обладнані не для всіх видів спорту. Наприклад, багато нових спортів, як флорбол, гандбол та багато інших, не обладнані, немає певного знаряддя та інвентарю. Також у школі занадто мало місця для такої кількості учнів. У нас є дві зміни, і дуже складно навчатися у різні зміни.» P3 Змішана ФГД

«Ще можу додати до цієї теми, що не тільки вчителі і учні, а саме, мабуть, обладнання. Тому що якщо воно вже не дуже сучасне і зовсім школа не в дуже гарному вигляді, то в ній не дуже цікаво навчатися. Це також грає немаленьку роль. Тому ще так можу сказати.» P4 Змішана ФГД

Більшість учнів вважають, що ідеальність школи - це недосяжна ціль, але, разом із тим, вона має прагнути бути такою – йти в ногу з часом, застосовувати в навчанні сучасні технології. Проте найголовнішим, за словами учасників і учасниць дослідження, є те, що в учнів та учениць, які навчаються в школі, є бажання її відвідувати і вчитися.

ЯКИМИ БАЧАТЬ ДІТИ “ІДЕАЛЬНИХ” ВЧИТЕЛІВ

Від ідеальних вчителів сучасні учні, які брали участь у дослідженні, очікують: підтримки, мотивації, розуміння та поваги. «Ідеальним» вчителям можна довіряти, як другу/подрузі і радитись по різних питаннях. Такі учителі цікаво, доступно і професійно викладають матеріал, без перешкод роз'яснюють матеріал додатково, якщо не зрозуміло щось по предмету. Ідеальні вчителі не розділяють клас на «улюбленців», він або вона ставиться до всіх однаково, незалежно від рівня знань або соціального статусу учня.

«Або, наприклад, коли ти написала контрольну, може, так собі, і вчитель не гнобить тебе за те, що ти написала. Не те що гнобить. Але він підтримує тебе і все одно вірить в тебе, у тебе, що ти щось знаєш.» P7, змішана група

Дуже цікавими були думки учнів про трансляцію вчителем цінностей, які не стосуються навчання або школи загалом – йшлося про те, що ідеальний вчитель не нав'язує свою думку учням з приводу суспільних, політичних або релігійних питань.

Під час он-лайн опитування респонденти могли оцінити поширеність позитивних практик учителів. Абсолютна більшість респондентів повідомляють, що вони на регулярній основі (не рідше одного разу на місяць) отримують у разі потреби додаткові роз'яснення (про це говорять 85% респондентів) і на регулярній основі відзначаються докладені зусилля при виконанні завдання (83%). Трохи менше, але також досить багато респондентів говорять про підтримку, навіть якщо завдання виконане не дуже добре (66%), і можливість обирати рівні складності при виконанні завдань (56%). Разом з цим, про можливість обирати, які завдання виконувати залежно від опанування матеріалу говорять 41% респондентів.

Водночас, досить поширеними (за словами респондентів) є і негативні практики з боку вчителів. Так, половина респондентів повідомили, що вчителі на регулярній основі (не рідше одного разу на місяць) привселюдно оголошують результати контрольних робіт (50%) і забирають час на перерві (48%). 40% респондентів говорять про привселюдне коментування неправильно зробленої роботи, а 34% – про виокремлення «улюбленців». Кожен четвертий (27%) респондент не рідше одного разу на місяць має досвід привселюдного вичитування за помилки, 21% – досвід, коли вчителі не відпускають у туалет. 15% респондентів не рідше одного разу на місяць зіштовхувалися з ситуацією несправедливого оцінювання їхньої роботи.

Більшість респондентів стверджують, що у разі якщо вони не розуміють тему з математики / української мови і літератури / іноземної мови, учителі або пояснюють це їм окремо під час уроку (51-56% говорять про такі дії залежно від предмету), або пояснюють після уроків у додатковий час (26-29%). Щодо уроків з математики та іноземної мови, то відповіді хлопців і дівчат були схожими, а щодо уроків української мови і літератури, 59% дівчат проти 50% хлопців зазначили, що вчителі додаткового пояснюють їм незрозумілий матеріал під час уроку. Про те, що вчителі ігнорують або говорять, що це є проблемою самого учня, зазначають 7-14% респондентів. Про те, що вчителі пропонували свої послуги як репетитори говорять 1% респондентів.

При цьому, якщо в цілому говорити про дії вчителів у разі проблем під час навчання, 51% респондентів стверджують, що вчителі підтримують, підбадьорюють і вірять, що респондент впорається з труднощами. Водночас, 2 з 5 респондентів (40%) стверджують, що вчителі переважно або завжди ігнорують такий вид підтримки (39%) чи взагалі обзивають, сміються, присоромлюють (про це говорить 1% респондентів). Причому, респонденти-хлопці частіше говорять про підбадьорювання / підтримку – 59% проти 47% серед дівчат, у той час як 43% дівчат говорять про ігнорування або висміювання проти 34% серед хлопців.

Під час фокус-групових дискусій піднімалася тема відносин із вчителями різного віку. Так, учні і учениці говорили про те, що вони інколи відчувають складнощі у стосунках із педагогами старшого віку. Зокрема, вони говорили про те, що їм складніше знайти зі старшими вчителями спільну мову, отримати підтримку, співчуття, діти часто відмічають, що викладання вчителів різного віку відрізняється. Так, на думку учнів, вчителі старшого віку частіше застосовують “застарілі методики”.

“Ось, наприклад, якщо вже вчителю років 50-60, то потрібно вже уходити з цієї роботи, навіть якщо подобається, але потрібно. Тому що вони вже вчителі похилого віку, виходить, і їх дуже легко роздратувати. І ще вони також залишилися в своєму часі. Тобто, вони не слідкують за модою, як сказати». Р5 Змішана ФГД

ГЕНДЕРНІ АСПЕКТИ У ШКОЛАХ

У школах із маленькою наповненістю, зазвичай, немає розділення уроків за статевою ознакою. Але в більших школах, інколи, учнів засмучує розділення, особливо це стосується саме трудового навчання. Цікаво, що майже всі учні висловлюють згоду з тим, що не потрібно розділяти уроки за гендерним принципом, а тільки за бажанням самих учнів. **Варто сказати, що всі без винятку учасники фокус-груп - як хлопці, так і дівчата не бачать доцільності в розділенні навчання, адже не бачать різниці у здібностях дівчат і хлопців до опанування різних знань і навичок.**

“Р: У нас тільки розділення на трудовому. Хлопці роблять тяжчу роботу, щось молотками забивають. А ми робимо легшу, шиемо, вдягаємо.

Модератор: Вам би хотілося спробувати щось із того, що хлопці роблять?

Р: Так. Щось вирізати з деревини.” Р1 Дівчата ФГД

“У нас оскільки класи маленькі в школі, і дітей небагато, тому ми все разом робимо. Якщо шити щось, то й хлопці шують. Якщо майструвати, то й ми робимо це.” Р4 Дівчата ФГД

“У нас в школі такого розділу немає. Тому що у нас в школі мала кількість учнів, менше 100. То у нас такого розділу немає. Але я думаю, що розділ може бути, а може й не бути. Я думаю, що краще, якби було все для всіх.”
P3 Змішана ФГД

“У нас, наприклад, більшість у класі дівчат, тому деякі дівчата ходять на «Захист Вітчизни», а деякі на медицину. Тому що не вистачає хлопців для «Захисту». P4 Хлопці ФГД

“Я ще хотів додати, що це зручно, так розділяти, але розділяти не на групи – хлопці та дівчата, а на групи по інтересам.” P1 Хлопці ФГД

Переважна більшість опитаних респондентів вважають, що ставлення вчителів/адміністрації школи до учнів і учениць за ознакою статі рівне. Тобто діти своєї більшості не ідентифікують проблему нерівного відношення.

Тим не менше, учні виділяють відмінності для хлопців і дівчат у нормативах фізичного навантаження на уроках з фізкультури (наприклад, хлопці мають зробити 10 віджимань, а дівчата 5).

Більш чутливими учасники і учасниці фокус-груп вважають інші випадки, які ідентифікують як упереджене ставлення за ознакою статі - причому, це стосується стереотипних тверджень як щодо до хлопців, так і дівчат. Наприклад, коли йдеться про вивчення фізики (наприклад, двигунів), вчителі можуть говорити, що це тема “для хлопців, і дівчатам може бути не цікаво”. До таких висловлювань поруч із певними стереотипними твердженнями вчителів або адміністрації шкіл про те, як мають поводитися або виглядати дівчата або хлопці діти ставляться більш чутливо.

Водночас, під час фокус-груп не можна виявити частоту і поширеність таких випадків, проте можна відмітити і варто наголосити на тому, що вчителі мають більше знати і застосовувати гендерно-збалансований підхід до навчання.

“У нас (гендерні упередження) є, так. Нам говорили, що всі хлопці зобов'язані знати фізику. Я не знаю. Хоча це неправильно. Тому що в майбутньому, не знаю, вчителі вважають, що всі будуть електриками, і що це обов'язково потрібно знати всім хлопцям. Це бред, короче, повний.”
P3 Змішана ФГД

СПРИЯТЛИВЕ ОСВІТНЄ СЕРЕДОВИЩЕ - ВІД ЧОГО ВОНО ЗАЛЕЖИТЬ

Учасники і учасниці дослідження - вважають, що комфортне і сприятливе освітнє середовище мають формувати в тому числі і самі учні. Вони розуміють свою відповідальність, зокрема, за наявність співпраці між учнями, поваги один до одного, до вчителів – за покращення психологічного клімату в шкільних колективах.

Другою за важливістю була сфера матеріально-технічного облаштування шкіл. Сільські школи, наприклад, потребують сучасних меблів, обладнання для навчання хімії, фізики, біології, обладнання для занять спортом.

Суттєво покращити сприйняття школи учнями також могли б: зміни у харчуванні в шкільних їдальнях, наявність доступу до мережі інтернет для учнів (не лише для вчителів), комп'ютерів для навчання (*щоб комфортніше було навчатися*).

*«У нас у школі не у всіх класах гарні парти, стільці. У деяких зовсім не вистачає. Ще в класах хімії та фізики є потрібне обладнання, але воно або не в достатній кількості, або взагалі зламане. В принципі, все.» РЗ
Змішана ФГД*

Учасники фокус-групи з хлопцями вважали, що над покращенням шкіл – наближенню їх до ідеальної – має працювати влада – як місцева, так і на центральному рівні. Основою позитивних змін, на думку цих учасників, є наявність матеріальних ресурсів – фінансів, які мають справедливо розподілятися на потреби шкіл.

Дівчата – учасниці дослідження звертали особливу увагу на потребу у дружній атмосфері, в якій не бояться висловити власну думку. У порівнянні з хлопцями, дівчата більш відкрито говорять про потребу у психологічному комфорті, підтримці, формуванні дружньої атмосфери у класі та шкільному колективі і вважають їх невід'ємними складовими освітнього середовища. Це не означає, що для хлопців ці характеристики не важливі, але може свідчити про те, що вони не готові відкрито говорити про свої психологічні потреби в школі.

До переліку необхідних змін, які б значною мірою покращили освітнє середовище збільшення бібліотечного фонду і можливість обирати для себе пріоритетні предмети. На кожній з груп у той чи інший спосіб лунали побажання щодо цікавості викладання різних предметів.

«Не вистачає книжок. Для мене це важливо. Щоб була велика бібліотека і обширні книжки, щоб можна було знайти любую книгу за віком і за категорією, за різними жанрами.» РЗ ФГД Дівчата

«Можливо, змінити уроки, замінити якісь уроки на якісь такі, які би тобі були цікавішими. Наприклад, є запропоновані певні уроки, і ти можеш змінити якісь другорядні уроки на якийсь такий, який ти вважаєш потрібнішим.» Р4 ФГД Дівчата

Говорячи про започаткування змін у школі і свою безпосередню участь в них, дівчата міркували і висловлювалися про повагу у шкільному колективі, дружність між учнями і вчителями, потребу у співпраці. Цікаво, що однією з рис, притаманних дітям сільських шкіл, є, на думку респонденток, їхнє бажання слідкувати за чистотою у школі - в цьому також вони бачать відмінність з дітьми з міських шкіл.

“Не забруднювати. Часто в міських школах трапляється таке, що школи забруднюють, не поважають даже колектив шкільний. А старатися допомагати. В сільських школах ми допомагаємо тим, що ми листя загрибаємо, бур'ян рвемо і т.п.” Р4 ФГД Дівчата

Хлопці говорили про те, що учні можуть допомогти із позакласною роботою - організацією гуртків при школах. В цілому, питання позакласної неформальної освіти сьогодні стоїть для дітей у селах дуже гостро. Детальніше цієї теми ми торкнемося у наступних розділах даного звіту. На цій же фокус-груповій дискусії учні наводили приклад, коли, підтримуючи досягнення учнів, керівництво школи облаштовує та створює умови для їхнього подальшого розвитку - наприклад, у спорті. Про посильну участь з боку учнів говорили учасники і інших фокус-груп.

“Взагалі все обладнання в школі залежить від самих учнів. Як у нас на прикладі було 2016 року. Нам поставили спортивні майданчики та нове футбольне поле. Тому що наші футболісти взяли якийсь приз на спортивних змаганнях округу чи з міста. Так і буде з усіма. Якщо учні захочуть, вони це зроблять, і потім влада чи керівництво, навіть якщо це буде школа, вони виділять кошти та зроблять те, що вони намагаються запросити для себе.” Р5 ФГД хлопці

“Наприклад, у 2020 році на початку цього навчального року кожен клас щось робив для школи. Мій клас робив перед школою альпійську гірку, тобто гірка і багато насаджень. Також багато класів – інший насаджень багато зробили.” Р1 ФГД змішана

Для того, щоб брати активну участь у позитивних змінах у школі учні потребують підтримки з боку адміністрації школи і вчителів, а також з боку батьків і близького оточення. Зокрема, про потребу у підтримці йшлося на фокус-групі з дівчатами під час обговорення питання можливостей збільшення рівня участі школярів у змінах у їхній школі.

Зважаючи на специфіку запрошення учасників дослідження, серед респондентів фокус-груп було багато шкільних активістів, які беруть участь у діяльності школи. Тож обговорюючи проекти, які можуть втілювати або вже реалізують учні, більшість з учасників і учасниць ділилися власним досвідом. А саме: впровадження проектів із шкільного буккросингу, оновлення і ремонт спортивних залів, прибирання території школи, впровадження шкільного самоврядування, зокрема, щодо проведення розважальних та гуртуючих заходів для учнів і вчителів, урочисті “лінійки” та святкові дні.

Говорячи про прибирання території і участь в ремонтних роботах у школах, учні наголошували на добровільній участі та проактивності зі свого боку. Водночас, ідеї щодо подібних активностей асоціюються у дітей, переважно з форматами “лінійок”, урочистостей, святкувань, облаштування територій школи або прибирання. Ймовірно, аспект учнівської ініціативи у сільських школах і реалізації проєктів потребує більшого різноманіття активностей і форматів участі учнів.

ЩО ХОЧЕТЬСЯ ЗМІНИТИ АБО ПОКРАЩИТИ У ШКОЛІ

На деякі запитання, наприклад, про речі, які засмучують у школі, учасникам дослідження було складно відповідати щиро. Ці теми були для них незвичними. Лише декілька учасників і учасниць фокус-груп сказали, що у школі їм нічого не засмучує і *“все влаштовує”*. Серед відповідей інших учнів варто виділити наступні сфери шкільного життя, які потребують зміни або покращення:

- відсутність нового обладнання для кабінетів фізики, хімії, біології.
- відсутність великого спортзалу та нового спортивного інвентаря;
- брак обладнання для навчання в класах біології, хімії та фізики: *“ми вчимося, здебільшого, на теорії, а не на практиці”*;
- застарілі меблі у класах школи: *“є класи з занадто старими партами і стільцями”*.
- булінг серед однокласників;
- нав'язування думки вчителями, відсутність діалогу з ними;
- брак згуртованості у класі;
- зниження якості викладання під час дистанційного навчання.
- оцінки - система оцінювання учнів і їхніх досягнень.

ІНТЕРЕС ДО ШКОЛИ І НАВЧАННЯ

Переважна більшість учнів відповіли, що їм цікаво в школі проводити час саме зі своїми друзями. Разом готуватись до уроків, навчатися, гратися, проводити час, приймати участь у заходах, змаганнях та проектах.

Під час он-лайн опитування 94% респондентів заявили, що мають друзів у своїй школі. Причому, хоча є тенденція до більшої частки тих, хто має друзів своєї статі, але також багато хто має друзів серед іншої статі. Наприклад, серед дівчат 63% мають друзів-хлопців у своєму класі, 47% – у іншому класі. Серед хлопців 48% мають друзів-дівчат у своєму класі, 36% – у іншому класі.

В темі оцінки якості навчання у школі, 8 тверджень онлайн опитування описували навчання у скоріше негативному світлі. 51% усіх респондентів вважають, що жодне з негативних тверджень їм не стосується, 36% погоджуються принаймні з одним з цих тверджень, а 13% не змогли відповісти на запитання. 55% дівчат у порівнянні з 43% хлопчиків заявили про те, що не мають жодних перешкод для отримання кращого навчання у школі. **З обережністю можна зробити висновок про те, що хлопці більш охоче висловлюють критичне ставлення до школи, натомість дівчата можуть бути схильні давати соціально схвальні відповіді.**

По 14% респондентів погоджуються, що їм нецікаво навчатися і що навчання занадто складне для них. По 8% говорять про неможливість отримати гарні оцінки через упереджене ставлення вчителів, страх зробити помилку через насмішки вчителів та/або учнів. Від 3 до 4% респондентів говорять про нерозуміння, навіщо їм освіта, некомфортність почуття у школі через психологічне чи фізичне насильство, те, що вони вже працюють і заробляють гроші, тому навчання їм

непотрібне. 16% дівчат у порівнянні до 10% хлопців стверджували, що навчання для них занадто складне і вони не можуть впоратися із ним, і 17% хлопчиків проти 12% дівчат говорили про те, що навчання їм нецікаве. В інших випадках значимої різниці у відповідях хлопчиків і дівчат не спостерігалось.

На думку більшості респондентів, важливу роль у тому, щоб відчувати інтерес до навчання, відіграють самі вчителі та їх здатність викладати матеріал доступно і інтерактивно. Учням важливо, щоб вчителі були "сучасними", могли вислухати, підтримати і мотивувати учнів і учениць. Більшість респондентів зауважили, що подача вчителями матеріалу під час уроку напряму впливає на рівень зацікавленості учнями предметом - "улюбленими" є ті, які учні розуміють завдяки викладанню вчителів.

Наявність сучасних технологій та сучасного обладнання для дослідів/експериментів підвищує інтерес дітей до точних наук. Багато учасників дослідження говорили про те, що їм дуже цікаві саме дослідів/експерименти з фізики, хімії, біології, бо на практиці зрозуміти складний предмет легше і цікавіше. Але не у всіх дітей є така можливість у навчанні через брак сучасного навчального обладнання та специфіки викладання цих предметів. Деякі учні зауважили, що їм цікаві та важливі різні спортивні секції, гуртки, учнівське самоврядування, свята - завдяки цим активностям інтерес до школи і до навчання в цілому також може підвищуватися.

Позакласна та спортивна активності, а саме: спілкування із однокласниками, організація заходів, свят та зібрань також підвищують зацікавленість та лояльність учнів до своїх шкіл. Одна з респонденток дослідження відмітила, що наявність у школі класів з інклюзивним навчанням також позитивно впливає на атмосферу у школі серед усіх учнів.

"Мені цікаві деякі предмети, наприклад, де ми використовуємо новітні технології, за допомогою, наприклад, комп'ютера стараємося накреслити якийсь предмет, створюємо 3Д-малюнки. Наприклад, ще подобається фізика, коли вчитель за допомогою програми показує, як можна зробити якусь реакцію. Це подобається." Р6 змішана ФГД

"Я би сказала, що мені цікаво в школі, але не на всі 100%. Найбільш цікаво - це вчителі, які дуже цікаво розказують і матеріал. Не дуже цікава хімія, біологія і фізика, тому що ми вчимо тільки все в теорії, а не на практиці. Більше такого цікавого в школі немає." Р5 ФГД з дівчатами

"У першу чергу, так, всі кажуть, що йдуть для навчання. Я ще йду до школи, щоб зустрітися з однокласниками. Тому що ми з ними спілкуємося і за межами школи. Можна сказати, наш клас - це є наша компанія, де ми дуже часто проводимо час разом. Далі наступне, для чого я йду в школу, - це уроки. Тому що є такі вчителі, які дуже цікаво проводять уроки. У нас є різні лабораторії, де ми дивимося матеріали не тільки теоретично, але нам і практично показують всякі різні досліди." Р3 Змішана ФГД

Неодноразово під час фокус-груп учні говорили про своє бажання обирати у старших класах предмети для навчання. Підготовка до складання ЗНО відповідно до вибору навчального закладу після школи та опанування професії вимагають від них більш глибокого занурення в окремі предмети.

Під час онлайн-анкетування 54% респондентів зазначили, що хочуть **більш глибоко вивчати які-небудь предмети або теми**. Причому, якщо серед хлопців таких 40%, то серед дівчат – 62%.

Серед тих, хто хотіли би більш глибоко опанувати предмети / теми, **77% стверджують, що частина або всі вчителі допомагають їм з цим** (з них 33% говорять, що всі вчителі допомагають). Серед тих, хто говорить, що вчителі допомагають (тобто серед тих, хто хоче опанувати предмети глибше і стверджує, що отримує допомогу від вчителів), 72% говорять про допомогу щодо таких предметів, як мова, література (при цьому, 12% говорять, що у них немає інтересу щодо цих предметів), 61% – як математика, фізика, хімія тощо (немає інтересу в цих предметах – 27%). Примітно, що серед тих дітей, кому вчителі допомагають опанувати мови і літературу найбільше дівчат - 77%, про підтримку у цих предметах говорять 58% хлопців. Щодо інших предметів значимої різниці у відповідях між дівчатами і хлопцями немає.

ВІДЧУТТЯ БЕЗПЕКИ У ШКОЛІ ТА ЗАГАЛЬНА ОЦІНКА АТМОСФЕРИ У ЗАКЛАДІ

Головною характеристикою відчуття безпеки у школі для учнів є відносини між однокласниками. Так, серед таких характеристик вони називають: рівні стосунки один з одним, відсутність виокремлення за соціально-майновими ознаками учнів та їхніх родин, відсутність булінгу тощо.

Жоден з учасників або учасниць фокус-груп не заявляв про наявність булінгу щодо себе у школі. Проте через непрямі висловлювання - *“про інші класи, інших учнів або інші школи”* говорили, що таке явище в цілому не поодиноким у сучасних школах. Причиною цькування одних дітей іншими респонденти називали якраз майнові характеристики, фізичну перевагу групи учнів над іншими, погану вихованість тих учнів, які дозволяють негативні прояви поведінки щодо інших.

Під час он-лайн опитування ми цікавилися тим, як вчителі намагаються вирішувати конфліктні ситуації, які можуть виникати між учнями. **За словами 63% респондентів вчителі у разі проблем між учнями одразу реагують і намагаються з'ясувати ситуацію і вирішити проблему. Водночас, чверть респондентів вважають, що вчителі більш пасивні в цих питаннях – 15%** вважають, що проблеми між учнями учні мають вирішити самі і не втручаються, 12% – що вчителі хоч і втручаються в ситуацію, але без конструктивних дій, 1% – що вчителі можуть висміяти учня з такою проблемою.

За словами учасників дослідження, бувають випадки, коли до школи їм йти не хочеться. Як правило, причиною цього є невиконання домашнього завдання - страх отримати незадовільну оцінку або критику з боку вчителя, контрольна або інша перевірка, в результатах якої учні не впевнені. Інші причини - погане самопочуття або лінощі, за словами учасників дослідження, є, скоріше вторинними причинами для того, щоб пропускати навчання.

Найбільше задоволення і відчуття щастя від перебування у школі учні та учениці отримують від спілкування з друзями, вчителями, яких вони вважають дружніми і відкритими до себе та відчуття взаєморозуміння і підтримки. Дослідження підтверджує, що ці фактори є дуже важливими і для дівчат, і для хлопців.

“Щасливий, коли, в першу чергу, є з ким оцінити, є з ким обговорити свою думку чи думку когось. Це коли є товариш, у першу чергу, в школі. Коли з однокласниками є про що побалакати. Коли вони тебе підтримують.”
P1 Змішана ФГД

Можливість вивчати в тому числі і предмети, які цікавлять, є другим за важливістю фактором, який дає відчуття щастя.

Загалом, найбільшим важелем впливу на відчуття щастя, зацікавленості та задоволення від навчання у школі для учнів сільських шкіл є комфортна психологічна атмосфера. Натомість найбільше засмучують булінг, цькування, велике навчальне навантаження і кількість позакласних заходів: *“... наприклад, треба віршик вивчити чи пісню ту саму заспівати; це все накладається одне на одне, і не встигаєш”* P4 Дівчата ФГД; також нещасливими у школі дітей робить погане матеріальне становище закладу, коли *“школа не в найкращому стані, обладнання для уроків відсутнє, стан спортивного майданчика”* P3 Змішана ФГД.

ОПАНУВАННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

ПЕРЕШКОДИ В ОТРИМАННІ КРАЩИХ ЗНАТЬ

Відповідаючи на запитання он-лайн анкети, 73% респондентів зазначають про принаймні одну перешкоду до отримання кращих знань у школі (20% вважають, що жодних перешкод немає, а 7% не змогли відповісти на запитання).

Відносно найчастіше респонденти говорили про такі перешкоди, як забагато матеріалу на уроках і домашніх завдань - 33% респондентів (що важливо, про цю перешкоду зазначали 36% дівчат проти 27% хлопців), відсутність Інтернету (33%), погана дисципліна (23%), перерва у навчанні (22%). Від 11 % до 15 % 11-15% говорять про надсилання завдань без пояснення матеріалу під час карантину (при чому частіше про це згадують саме дівчата - 18% проти 10% хлопчиків), відсутність достатньої кількості комп'ютерів, холод у класах, переказ учителем підручника, несправедливе оцінювання, погані туалети. Інші проблеми / перешкоди згадувалися рідше і значимої різниці між відповідями хлопчиків і дівчат не було.

Для багатьох учасників дослідження самостійне опанування матеріалу і виконання завдань виявилось складним, інколи незрозумілим. Фізична наявність вчителя у класі покращує та полегшує процес навчання (особливо з навчальних предметів природничо-математичного циклу).

Важливо, щоб у учнів була можливість перепитувати вчителів, звертатися до нього/неї після уроків, якщо складно самостійно опанувати матеріал. Про це із вдячністю говорили ті учасники дослідження, які мають можливість звернутися до своїх вчителів.

В цілому, більшість учасників дослідження говорять про те, що відчувають складнощі із опануванням матеріалу самостійно і мають потребу в поясненнях і підтримці з боку вчителя.

“Особисто я важко сприймаю самостійно матеріал. Бувають деякі предмети, яких я взагалі можу не розуміти. Мені треба кілька разів перечитати і щоб хтось пояснив. Навіть ті самі відеоуроки, вони інколи допомагають. Але треба пояснення вчителя. Тому в мене із самостійним навчанням ще поки не дуже, так скажемо.” РЗ Змішана ФГД

Говорячи про підготовку домашнього завдання, учасники дослідження зазначали, що швидкість та ефективність його підготовки залежить від предмету, теми та обсягів заданого матеріалу. В середньому, на його підготовку у учнів йде від 30-ти хвилин до 4-х годин. Більша частина часу присвячується творчим завданням, написанню творів, розробці проєктів, підготовці рефератів тощо. Учні, які готуються до ЗНО, зазначають, що відчувають значне навантаження, зокрема і через великий обсяг домашніх завдань та посиленого вивчення окремих предметів. Як правило, додаткові заняття стосуються поглибленого вивчення тих предметів, які учень або учениця мають скласти під час ЗНО.

Учні по-різному виходять із такої ситуації - дехто готує домашні завдання вибірково, дехто - робить їх в останній момент або списує в однокласників. Як зазначали учасники дослідження, йдеться не про засвоєння матеріалу, а про отримання хорошої оцінки або уникнення поганої.

"... є різні ступені важкості завдань. Наприклад, якщо презентація чи якийсь проєкт, реферат, його треба писати чи написати твір, це займає досить-таки багато часу. А є такі завдання, які роблять на раз-два, ти все розумієш в принципі, знаєш, запам'ятав щось із попереднього уроку. Але я теж не роблю все домашнє завдання. Те, що мені більше потрібно, я його вчу. Те, що не потрібно, я його відкладаю." P3 Змішана ФГД

"Я домашні вдома робити взагалі не встигаю, якщо чесно. Тому що зараз в мене багато додаткових. Я як о 8 годині виходжу з хати, так 10 година вечора – приходжу. Тому часу на домашні завдання в мене немає взагалі. Тому я можу робити їх на перервах." P1 Змішана ФГД

"Зараз я навчаюся в 11 класі, зараз стараються не дуже навантажувати, бо у нас є підготовка до ЗНО. І це дуже допомагає. Бо якщо б вони навантажували, ще плюс підготовка. Навіть не стає деколи часу на сон. Але порівняно зараз дуже добре. Вчителі розуміючі в нашій школі." P6 Дівчата ФГД

"У нас багато хто просто списує, тому що вони не задумуються про те, що це нові знання, засвоєння матеріалу, а всі зациклені на оцінках. І тому всі не розуміють." P4 Змішана ФГД

Хоча більшість учасників говорили про велике навантаження у школі, особливо у випускних класах, вони воліли не називати його виснажливим. В цілому, як і в попередніх запитаннях дослідження, вони зазначали, що вивчення предметів, які вони розуміють, не викликає у них супротиву. І, навпаки, коли йдеться про вивчення предметів, які потребують додаткового пояснення з боку вчителя або значних зусиль з боку учнів, такі предмети виснажують і демотивують.

"Залежить від кількості заданого домашнього завдання та предмету. Та, звичайно, від розуміння. Якщо ти його розумієш, то його легше зробити. А якщо ні, то вже буде важче, більше навантаження." P4 Хлопці ФГД

Іншим чинником, який має негативний вплив на якість навчання дітей є тривалість уроків до 16.00 без можливості пообідати. В цілому ж учні, які вміють розподілити свій час і, головне, мають таку можливість - робити домашнє завдання системно день-в-день, вважають, що навантаження у школі цілком посильне.

"Не знаю. В мене, в принципі, в школі все складено раціонально. Я встигаю і в спортзал піти, і на нігті сходити, і ще на додаткові заняття. Але бувають такі дні, просто не знаю, чи то погода якось впливає, чи то просто недоспала десь, просто хочеться піти пошвидше додому. Деколи бувають такі вимотуючі дні." P3 Дівчата ФГД

ПІДТРИМКА З БОКУ БАТЬКІВ

73% респондентів онлайн-анкетування стверджують, що батьки щодня цікавляться їхнім шкільним життям - про це говорять 76% дівчат і 66% хлопців. Більше половини всіх респондентів - 56% стверджують, що батьки цікавляться їхніми взаєминами з однокласниками - при чому частіше це зазначають дівчата - 60% проти 48% хлопців. 40% всіх респондентів стверджують, що батьки цікавляться тим, як ставляться до їхніх дітей вчителі. Про це також зазначають більше дівчат, ніж хлопців - 43% проти 34% відповідно. 37% всіх респондентів анкетування говорять про те, що батьки допомагають їм із підготовкою домашніх завдань і пошуком потрібної інформації. І в цьому випадку також - частота вибору цієї альтернативи переважає у дівчат - 42% проти 27%. Так само і з пошуком репетиторів для поглибленого вивчення предметів, якщо серед усіх респондентів про це стверджують 36% учнів, то про допомогу батьків у цьому питанні знову більше заявляють дівчата - 40% проти 27% серед хлопців. І, щодо обговорення подальших планів щодо навчання або опанування професії - всього 66% опитаних стверджують про це, проте якщо це твердження обрали 70% дівчат, то хлопців - 59%.

Кількісне опитування продемонструвало, що дівчата у більшій мірі, ніж хлопці, мають або заявляють про регулярну підтримку і взаємодію з батьками у різних аспектах, які стосуються навчання у школі. Більш глибоко ми спробували дослідити цей тренд і під час фокус-груп.

Учасники і учасниці дискусій, говорили, що не завжди мають можливість звернутися до батьків або родичів по допомогу під час підготовки домашніх завдань. Так, майже половина учасників і учасниць фокус-груп стверджували, що мають таку можливість і регулярно звертаються по допомогу, інша половина учасників вдається, здебільшого до ресурсів мережі Інтернет. Частіше про можливість звернутися по допомогу до батьків щодо підготовки домашніх завдань також говорили дівчата.

Однак як дівчата, так і хлопці заявляють, що їхні батьки не завжди можуть допомогти із завданням, оскільки програма, за якою навчаються їхні діти, відрізняється від тієї, яку проходили вони самі. В поодиноких випадках учасники зазначали, що мають можливість зателефонувати вчителю і попросити про допомогу або звернутися до нього на наступний день.

В цілому, спілкування із учасниками і учасницями фокус-груп, які мають можливість звернутися як до батьків або вчителя, так і скористатися інтернетом, дозволяють зробити висновок про те, що вони відчують більше впевненості і захищеності під час навчання у школі.

“Батьки, бабуся і інтернет - найчастіше. Оскільки я навчаюся в 10 вже класі, програма надзвичайно складна. І так само батьки можуть дечого не знати, бабуся може дечого вже не знати, не пам'ятати просто фізично. І найчастіше використовується інтернет, довідники. Навіть бувають випадки, як казав Валентин, що зателефонувати до вчителя. Зателефонувати, написати чи так само на наступний день звернутися. Просто не виконати і звернутися. Вони допоможуть.” Р4 Змишана ФГД

Учасники фокус-груп по-різному описували ситуацію із інтересом з боку батьків до свого життя. За їхніми словами, батьки найчастіше запитують про оцінки, досягнення, відносини між друзями, однокласниками, про новий навчальний матеріал, про вчителів. Деякі батьки учнів не акцентують увагу на оцінках, а більше на емоційному стані своїх дітей та їхній соціальній взаємодії. Про важливість такого інтересу до свого життя говорили і хлопці, і дівчата.

“В мене теж питаються про успішність, як вчилися. Також про відносини вчителів до учнів і учнів до вчителів. І також, якщо засмучені діти, то питають, чому.” РЗ Дівчата ФГД

“Так. Я достатньо близький з батьками, щоб розмовляти практично налюбі теми. Ми з батьками підтримуємо різні дискусії. І про школу також багато розмовляємо.” Р7 Змішана ФГД

“Моїм шкільним життям дуже цікавиться вся моя сім'я, особливо мама. Але більше не те, як я навчаюся, а чи мені цікаво, чи немає якихось проблем, чисто у відносинах, чи то у навчанні.” РЗ Змішана ФГД

Частина респондентів онлайнного анкетування - 34% - що «батьки цікавляться винятково моїми оцінками – успішністю і поведінкою». Проте, серед цих респондентів 90% водночас погоджуються, що батьки також демонструють залученість в одному з вищезазначених форматів. Результати опитування також засвідчили, що батьків дітей з сіл частіше цікавляться життям своїх дітей - про це сказали 79% опитаних учнів і учениць з сіл проти 66% з смт, так само і більше батьків дітей з сіл з цікавляться відносинами своїх дітей з однокласниками - 64% проти 47% респондентів з смт, 46% учнів з сіл зазначили, що їхні батьки цікавляться ставленням до них вчителів - проти 33% респондентів з смт.

ІНТЕРНЕТ І КНИЖКИ

Для учнів інтернет є невід'ємною частиною життя, як і у соціальному житті так і для опанування нових знань. Учні використовують інтернет через мобільний пристрій частіше, ніж через комп'ютер, бо через телефон зручніше. Всі учні, які брали участь у дослідженні мають можливість використовувати інтернет вдома та у школі.

Зазначимо, що 33% респондентів онлайн-опитування стверджують, що не мають доступу або мають повільний інтернет у школах, і у 8% респондентів немає (або повільний) інтернет вдома.

Більшість учасників фокус-груп стверджували, що користуються інтернетом і під час уроків - в тому числі і під час контрольних або самостійних робіт. З цих причин у деяких школах обмежують доступ до мережі інтернет через WiFi для учнів, що, на думку більшості учнів, не сприяє поліпшенню якості освітньої діяльності. Окремі учасники поділяють думку про те, що бувають випадки, коли доступ до мережі Інтернет заважає навчанню, хоча користь від нього в навчанні переважає.

“Признаюсь, мені теж, зависаю у соціальних мережах деколи. І допомагає дуже сильно. Можна скачати того самого проєкта, підготувати якийсь текст, якщо в книжці немає чогось, можна знайти.” P8 Хлопці ФГД

Для більшості учасників фокус-груп питання щодо використання інтернету було дещо незрозумілим, бо вони не усвідомлюють, як можна у сучасному світі вчитися без використання інтернету і гаджетів. Але деякі учні, які не мають відповідних пристроїв для навчання, користуються комп'ютерами у школі. Так, у деяких школах навіть запроваджують подовжений графік роботи, без вихідних, щоб учні, які мають потребу займатися на шкільних комп'ютерах, могли це зробити у зручний для них час. В інших школах під час дистанційного навчання вчителі займалися з учнями в телефонному режимі. У більшості учнів сільських шкіл, які брали участь у фокус-групових дискусіях та, за їхніми словами, у їхніх однокласників, є можливість користуватися інтернетом і комп'ютером щодня вдома або у школі. Варто відмітити, що у сільських школах, за словами учнів, вчителі намагаються враховувати потреби і ситуацію учнів та застосовувати індивідуальний підхід.

“У декого був нестабільний зв'язок з інтернетом, тому їм скидали завдання, з ними вчителі окремо опрацьовували теми, по дзвінку.” P8 Дівчата ФГД

“У нас в основному (доступ до мережі Інтернет) в усіх є. Але тим, в яких немає, вчителі, бувало інколи, додому давали завдання. А вже під кінець збирали зошити, перевіряли. Яюсь так.” P2 Змішана ФГД

Всі без винятку учасники дослідження заявили, що читають літературні твори зі шкільної програми. Додамо, що 33% опитаних під час кількісного дослідження згадали, що батьки купують для них книжки. При чому про це говорять 37% дівчат і 25% хлопців. Різниця у відповідях на це запитання простежується і між респондентами з сіл та смт - так, 38% учнів з сіл зазначили, що батьки купують їм книжки, в той час як серед тих, хто проживає в смт, про це заявляють 27% респондентів.

У 5 з 7-ми фокус-груп учасники згадували про те, що у вільний від навчання час учні віддають перевагу японським коміксам Мангу. Серед інших жанрів називали: фантастику, детективи, пригодницькі романи, твори. Улюблені автори: Джоан Роулінг, Анджей Сапковський, С. Дж. Тюдор, Максим Кідрук, Агата Крісті.

Думки учнів розділились щодо популярності читання книг серед їхніх однолітків, але більшість схиляється до думки, що читання є важливим і корисним. Водночас, більшості учнів, які готуються до складання ЗНО, не вистачає часу читати твори поза шкільною програмою.

Ресурси, які учасники дискусії застосовували для опанування знань і під час навчання, наступні: "Вікіпедія", "Освіта.ua", "На урок", YouTube (відеоуроки різних блогерів), канал Служби якості освіти з відеоуроками для учнів.

"Шкільна програма – її, хочеш, не хочеш, але треба прочитати. ЗНО, екзамен. Крім того, я знаю, в мене в класі багато хто любить читати. І психологія, і просто фантастика. Я сама також люблю читати, але тому що уроки, гуртки - часу мало. Але коли маю бажання, то читаю." Р4 Змішана ФГД

"Взагалі раніше, як тільки почали з'являтися технології, у всіх з'явилися телефони, це було не дуже. Але зараз це почало відновлювати. І навіть на прикладі моїх друзів, на прикладі мене. Люди почали все більше і більше повертатися до книжок. На мою думку." Р1 Дівчата ФГД

"Читати книжки навіть престижно, тому що розвивається мислення, розвивається критичне мислення, розвивається фантазія. І якщо подивитися на людину, яка сидить в інтернеті і яка читає, то різниця, мені здається, є." Р6 Хлопці ФГД

"Сама я раніше читала багато книг. Но сейчас я перешла на комиксы, поэтому. Также многие мои знакомые тоже читают, и это не считается чем-то немодным. У каждого по желанию. Кто захочет, тот читает." Р4 Змішана ФГД

ДИСТАНЦІЙНЕ НАВЧАННЯ - ПЕРЕВАГИ, СКЛАДНОЩІ І ЗАГАЛЬНИЙ ДОСВІД

93% респондентів он-лайн опитування стверджують, що в їхній школі було організоване дистанційне навчання, і серед таких респондентів 97% брали участь у дистанційному навчанні (**тобто серед усіх респондентів 90% брали участь у дистанційному навчанні**).

Серед 13 респондентів, які не брали участь у дистанційному навчанні, 4 респонденти не змогли пояснити, чому так трапилось. Водночас, 5 респондентів з 13 пояснюють це низькою швидкістю інтернету. По 2 респонденти обирали такі відповіді, як неможливість постійно використовувати техніку, відсутність коштів для придбання техніки, відсутність місця вдома. По 1 респонденту обрали відповіді відсутність техніки, відсутність доступу до інтернету, відсутність коштів для оплати інтернету.

Переважна більшість респондентів, які брали участь у дистанційному навчанні, стверджують, що у них є і необхідна техніка, і швидкий інтернет для цього (73%). Ще у 17% є техніка, але поганий інтернет, а у 6% – нормальний інтернет, але обмежений доступ до техніки. Про наявність техніки, але відсутність доступу до інтернету говорять 1% респондентів, про відсутність узагалі можливостей – 2%.

За словами 67% респондентів, які дистанційно навчалися, усі вчителі брали участь у навчанні, а ще 28% говорять про більшість учителів. При цьому, 34% стверджують, що всі вчителі надають необхідні роз'яснення та консультації, а 38% – що більшість надає роз'яснення. Вважають, що необхідні роз'яснення / консультації дають половина чи менше вчителів – 17% (решта або не змогли відповісти на запитання, або вважають, що вчителі взагалі не дають роз'яснень / консультацій). Таким чином 27% опитаних дітей не мають всього необхідного для дистанційного навчання.

Значимої різниці у доступі до дистанційного навчання між учнями з сіл і смт немає - 75% учнів сільських шкіл мали все необхідне для дистанційного навчання проти 70% учнів з смт.

Найчастіше комунікація між учителями і учнями відбувалася через Classroom (про це говорять 74% респондентів, які дистанційно навчалися) і Viber (69%) (при цьому, якщо серед респондентів у СМТ про Classroom говорять 87%, то у селах – 63%). Про електронну пошту говорять 38% респондентів, про 35% – інтерактивну платформу, про Google-диск – 22%, про Telegram – 15%. Щодо відмінностей у використанні різних платформ і засобів комунікації між дівчатами і хлопцями, перші значною мірою використовують електронну пошту (40% дівчат проти 27% хлопців) і вайбер (75% дівчат проти 58% хлопців). Серед хлопців і дівчат - найбільш популярною платформою для навчання є Classroom.

Найбільш популярними матеріалами для самостійного опрацювання були відеоуроки (77%), підручники (74%) і електронні презентації (66%). Менше респондентів пригадували вчительський текст (36%), навчальні фільми (33%) і додаткову літературу з теми (26%). Респонденти в СМТ частіше говорили про використання підручників (80% проти 68% серед респондентів у селах) і

вчительського тексту (44% проти 28%). Водночас, респонденти у селах частіше говорили про навчальні фільми (40% проти 25% серед респондентів у СМТ). Дівчата, у свою чергу, найчастіше обирали більше навчальних матеріалів, які їм пропонували вчителі - підручник (70%), відеоуроки (80%) та електронні презентації (70%). Ці ж позиції лідирують і у хлопців, але з меншою частотою.

Дистанційне навчання для більшості учасників фокус-груп виявилось викликом. Не дивлячись на, здавалося б, "переваги" у тому, що можна не відвідувати школу, не витрачати час на збори до школи і на дорогу.

Найбільшою проблемою для учнів виявилось погіршення рівня засвоєння матеріалу через відсутність контакту з вчителем, обмеженням у спілкуванні і взаємодії, які накладають цифрові методи спілкування.

Іншими проблемами, які для себе виділили учасники дискусії, були:

- відсутність повноцінного спілкування із однокласниками
- відсутність "контролю" і самодисципліни
- навантаження на очі
- нестабільне з'єднання з інтернетом у вчителів
- самостійне опрацювання навчального матеріалу.

"Мені не подобається дистанційне навчання, тому що я не розвиваюся, менше говорю з однолітками, з друзями. І коли вчитель розкажує вживу, краще запам'ятовується, ніж через телефон. Зір портиться від гаджетів. Мало рухаюся." РЗ Дівчата ФГД

"Почнемо, мабуть, з мінусів, бо їх було більше. Мінуси – те, що ми вдома були. В мене батьки всі на роботі, брат теж був зайнятий навчанням. Тому мене не міг ніхто контролювати, і я, можна сказати, не виконував завдання почти всі. Ну, виконував деякі, але з цим були проблеми, тому що мене ніхто не контролював під час дистанційного навчання." Р4 Змішана ФГД

"Більше в дистанційному навчанні це були мінуси. Перший мінус був – це те, що нестабільне з'єднання з інтернетом. Часто було, що в школі пропадав інтернет, і вчитель коли проводив урок, або урок обривався, або коли він показував дошку, дошка була нечіткою, зображення було нечітким. Наприклад, коли математика, було важко розібрати, що там написано. З мінусів це те, що, як говорилося, мене ніхто не контролював. Батьки були на роботі, я був один вдома. І то робив домашнє завдання, то ні. З-за того знання й погіршилися." РЗ Змішана ФГД

Хоча більшість респондентів стверджували, що навчання он-лайн відбувалися, окремі респонденти вказували на те, що вчителі деяких предметів не вели зум-конференцій, і віддавали перевагу надсиланню матеріалів для самостійного опрацювання учнями. Як йшлося раніше, самостійне опанування матеріалу дається учням складніше, і більшість з них потребували додаткової інформації з відкритих джерел мережі Інтернет.

“Наприклад, у нас не було на дистанційному навчанні зум-конференцій. Тобто, діти самі опрацьовували матеріал. Скидали нам онлайн-уроки. Знаєте, в Ютубі є канал. Тому що по телебаченню зараз не показують «Всеукраїнську школу». Через Ютуб скидали всі уроки. Ми сідали, конспектували і самі його якимось опрацьовували. Також проблеми, як і в інших, мене ніхто не контролював. І тому я, наприклад, могла перший тиждень сидіти на всіх уроках, потім пропустити 3-4 дні, доробити всі завдання, які я за цей день пропустила, і потім знову уйти.” P5 Змішана ФГД

Дистанційне навчання інколи здавалося учням більш складним і насиченим завданнями, ніж навчання у школі. Зокрема, більшість респондентів зауважили, що відчули збільшення обсягів домашнього завдання - бажання кожного вчителя “компенсувати” відсутність повноцінної взаємодії і викладання матеріалу самостійною роботою. Особливо гостро ця проблема відчувалася на початку, коли вчителі не відчували впевненості у роботі із цифровими інструментами - зумом, гугл класами та іншими допоміжними сервісами. З часом як учні, так і вчителі, звикли до дистанційної взаємодії, проте, на думку більшості опитаних, дистанційне навчання суттєво програє офлайн навчанню. Згодом, процес навчання стабілізувався, але не по всіх предметах. Тільки один учень зазначив, що протягом усього дистанційного навчання їм відправляли завдання тільки на самостійне опанування.

“Если учитель считал, что эта тема очень легкая, то он не выходил с нами на онлайн-урок. Если он считал, что тема очень сложная для понимания, он с нами выходил и рассказывал все это, весь материал. Чтобы нам было легче освоить. И если возникли вопросы к нему, чтобы материал стал легким, мы задавали на этом уроке, задавали сразу же в личные сообщения. Так что у нас с этим никаких проблем не было.” P4 Змішана ФГД

“Було дуже багато домашнього завдання. І в мене ще досі не виконано десь 40 завдань з дистанційного навчання. Але за них вчителі забули, і в принципі їх виконувати не потрібно. Там вони тягнуться ще з 9 класу. Тому що коли почалося дистанційне минулого року ще, то вчителі не виходили онлайн, поки їм не провели курси, як підключатися потрібно, і вони типу кидали дуже багато домашнього завдання, дуже багато.” P5 Хлопчики ФГД

“Допустим, я школу уже сменила, и общаюсь с друзьями, которые остались в той школе. У них, получается, были сокращены уроки именно онлайн, когда была конференция. Мне бы тоже хотелось, чтобы было такое в моей школе, чтобы было меньше нагрузки все-таки. Потому что поначалу я тоже делала все задания, выходила на все конференции, а потом просто перегорела к этому, стало тяжело.” P1 Змішана ФГД

Водночас, не дивлячись на твердження про збільшення навантаження під час дистанційного навчання, учні все-таки відмічали, що саме у цей період у них з'явилося більше вільного часу. Привабливою для них також була можливість самостійно планувати день і розподіляти час, навчатися у домашній обстановці, більше спати завдяки відсутності потреби витратити час на дорогу.

“Це було більше вільного часу та можливість виконувати завдання в будь-який час.” P4 Хлопчики ФГД

“У мене з’явилося більше часу на хобі, наприклад. Я навчилася багато цікавого за карантин. Мені було так зручніше навіть. Я ділила навантаження на весь тиждень.” P1 Змішана ФГД

“Переваги дистанційного навчання – це, напевно, комфорт. Удома ти, уроки не пропускаючи, коли перерви, захотів – полежав, захотів – поїв, захотів – ще щось зробив. Було більше вільного часу. Ти не заморюєшся на уроках, ти сидів вдома. Ти міг полежати, подивитися з телефону, ти міг писати, ти міг читати. Ніхто тебе не контролює, це вже залежить від тебе. Напевно, найбільша перевага в цьому.” P2 Хлопці ФГД

“Тим, що учитель давав тільки потрібну інформацію за 30 хвилин, а не за 45 хвилин він розказував щось не по темі. І те, що було комфортно знаходитися саме вдома, а не в школі.” P5 Змішана ФГД.

Цікавою є думка одного з учасників дослідження щодо можливостей покращити успішність під час дистанційного навчання.

“Дистанційне навчання стало для мене, напевно, поштовхом покращити свої оцінки, можливість була більше списати. Було навіть, мені здається, більше часу на навчання. Не 45 хвилин, а ти собі виділяв, скільки хочеш, часу. І вчителі виходили на зв’язок, також пояснювали. Тому для мене цей час став, у принципі, покращенням навчання.” P3 Змішана ФГД

Водночас більшість опитаних респондентів зауважили, що їхні знання, і подеколи успішність погіршилися, особливо із предметів природничо-математичного циклу.

«Це як по яких предметах. Наприклад, ті предмети, які важче вчити, їх потрібно розуміти з вчителями. А більш такі творчі, як, наприклад, українська література, зарубіжна, то вже легше самому.» P4 Хлопчики ФГД

«Моє навчання не погіршилося. Може, по деяких предметах, звичайно, й покращилося. Тому що, я ж кажу, що десь я більше приділяла уваги те, що мені буде потрібно, або те, на що в школі мені не вистачало часу. І ще є навчилася багато чого поза школою, було більше часу. Я думаю, покращилося все одно.» P5 Змішана ФГД

В цілому, маємо відмітити різницю у підходах до дистанційного навчання, зокрема, викладання, не лише в різних школах, але і між вчителями однієї школи. Вочевидь, що цей аспект потребує більшої уваги і прицільного моніторингу роботи вчителів - проблем, із якими вони стикаються, і також стикаються самі учні у всіх навчальних закладах, зокрема, у сільських школах. Поки що можемо констатувати, що, з однієї сторони, учні відчувають більше відповідальності за результати свого навчання; з іншої сторони - наслідком дистанційного навчання чого може бути і збільшення нерівності в можливостях опанувати нові знання між учнями з різним темпом навчання і здатностями до самостійного опанування знань.

“Я не можу сказати, що вони погіршилися. Як було, так і є. Ми самі для себе розділяємо час на вивчення. Хто хоче, той вчить, хто ні – то так як є.” P2 Змішана ФГД

“Я думаю, що мої знання залишилися на тому самому рівні, оскільки я змогла себе організувати і вчилася. Звичайно, з деяких предметів стало більше запитань, не так зрозуміло, як було на очному навчанні. Але все ж вважаю, що знання лишилися на тому самому рівні.” P2 Змішана ФГД

“Я можу сказати те, що оцінки, звичайно, збільшилися, але знань не так багато прийшло, скільки могло бути, коли би ми вчилися очно.” P7 Змішана ФГД

Респонденти мають суперечливі оцінки щодо дистанційного навчання. З одного боку, лише 29% погоджуються, що дистанційне навчання їм подобається більше (проти 59%, які не погоджуються), і лише 34% погоджуються, що таке навчання підвищує їхні успіхи і досягнення (не погоджуються – 52%). З іншого боку, 73% респондентів задоволені дистанційним навчанням у своїй школі (незадоволені – 21%).

При цьому, **більш критичні у своїх оцінках респонденти у селах:** серед них 23% погоджуються, що дистанційне навчання подобається їм більше проти 36% серед респондентів у СМТ. Також, якщо серед респондентів у селах 26% погоджуються, що дистанційне навчання підвищує їхні успіхи і досягнення, то серед респондентів у СМТ – 42%. Водночас, більшість респондентів у селах задоволені дистанційним навчанням – 64%, хоча серед респондентів у СМТ показник вищий – 81%

ПОЗАШКІЛЬНА АКТИВНІСТЬ І РОБОТА ПО ДОМУ

Переважна більшість учнів люблять проводити вільний час зі своїми друзями. Велика кількість респондентів, як хлопчиків, так і дівчат, захоплюються різноманітними видами спорту і приділяють цьому багато позашкільного часу. Багато часу респонденти приділяють серфінгу в мережі Інтернет - перегляду відео, відвідуванню соціальних мереж, читанню коміксів, прослуховуванню музики. Слід зазначити, що більшість респондентів зазначили, що їм вистачає часу на свої потреби у дозвіллі. Звісно, менше часу цьому приділяють учні, які готуються до вступних екзаменів у ВНЗ.

“Я поза школою люблю займатися рухливими іграми. Це футбол, волейбол, з друзями проводити час. Якщо весна, то в балку по квіти сходити. Рухливі ігри грати.” Р4 Дівчата ФГД

“Я в більшості проводжу свій час з друзями. Ми з ними граємо у футбол, баскетбол, волейбол, на велосипедах катаємося. В мене вільний час пов'язаний зі спортом більше.” Р6 Хлопці ФГД

“У мене дозвілля таке. Допомогаю батькам. Коли вже немає хатніх справ, то просто відпочиваю. Мангу почитати, подивитися відео.” Р3 Змішана ФГД.

“Вільного часу останнім часом в мене небагато, тому що кожен день майже по 7 уроків. Вони закінчуються в 3 години, а, можливо, й пізніше. І так як зараз почалися контрольні, підготовка до них займає дуже багато часу. У вільний час я люблю слухати музику, щоб відволіктися від школи, від навчання. Я не дуже часто проводжу час на вулиці, тому що це мене не дуже цікавить як вид відпочинку. Я люблю, наприклад, можу читати якісь книжки, які в мене є вдома, або дивитися той самий Ютуб або ТікТок, щоб відволіктися.” Р5 Дівчата ФГД

Декілька учнів поділилися, що позашкільний час проводять допомагаючи батькам по хатній роботі і в домашньому господарстві, але не так багато, як здавалося б можуть проводити діти, які проживають у сільській місцевості. Водночас, тут варто звернути увагу на те, що учасниками ФГД стали учні, рекомендовані вчителями шкіл, тож діти, які приділяють менше часу навчанню і більше допомозі родині або підробітками, могли з меншою вірогідністю потрапити до вибірки учасників фокус-груп. Деякі учні можуть приділяти менше часу навчання під час сезону городніх робіт (наприклад, навесні).

У всіх учасників дослідження є свої обов'язки по дому, але ці зобов'язання різняться в залежності від умов проживання. У тих учнів, у яких вдома є господарство - є додаткова робота по догляду за ним. Решта респондентів допомагають батькам прибирати будинок, готувати їжу, поливати квіти, доглядати за хатніми домашніми тваринами. Інколи хатні справи і виконання обов'язків може забирати до 2 годин на день.

Важливо, що майже всі учні відзначили, що батьки ставляться з розумінням і надають пріоритет навчальному процесу, виконанню домашніх завдань, відпочинку над допомогою по хатній роботі або роботі в домашньому господарстві.

«В мене є таке. В мене є завжди прибирати, завжди після всіх поприбирати. І після того ще до репетитора сходити. Тому я з останніх уроків, як правило, йду, щоб все встигнути.» P2 Змішана ФГД

«P1: Звичайно, домашні справи є невід'ємною частиною. Доручення по господарству є. І доручення – це не тільки вдома, а ще сходити до бабусі, дідуся. Вони мають велике господарство, тому їм потрібна допомога. Присадибна ділянка, яку обробляємо, - це також допомога.»

«M: Було таке, що стали менше займатися уроками на дистанційному навчанні, тому що більше було по господарству роботи?»

P1: Якийсь час так, було.

M: Коли польові роботи?»

P1: Так.» Дівчата ФГД

15 учасників фокус-груп стверджували, що мали досвід оплачуваної роботи (підробітку). Поширеною для дітей, які проживають у сільській місцевості, є залучення на польові роботи (сіяти, орати, молотити, працювати на пасіці), в більшості випадків грошову винагороду за цю роботу діти отримують від батьків або родичів. Інші учні стверджували, що можуть працювати і заробляти гроші на столярному виробництві у своєму селі або на підприємстві - наприклад, фарбування паркану, миття плитки або автомобілів, робота листоношею або вантажником. Декого залучення на такі види робіт мотивує продовжувати навчання, щоб **“заробляти гроші головою, а не руками”**. У інших учасників дослідження перший робочий досвід був пов'язаний із репетиторством (математика, іноземна мова, створення портфоліо для першокласників у межах НУШ), виготовленням веб-сайту, отримання грошової винагороди від спонсорів за участь у спортивних або культурних заходах.

НАЯВНІСТЬ ГУРТКІВ, ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ТА МІСЦЬ ДЛЯ ДОЗВІЛЛЯ МОЛОДІ

Більшість учасників дослідження відвідують саме спортивні гуртки. Далі йде хореографія, співи, малювання, музична школа і гурток із театрального мистецтва. Гуртки, які працюють на базі шкіл, як правило, безкоштовні. Частіше за все, при школах працюють спортивні гуртки. Міські гуртки - платні і менш доступні як по цій причині, так і по причині віддаленості від сіл. Художня та музична школи є в деяких більших за розміром населених пунктах - таких як смт.

“Взагалі це шкільні гуртки, але є також міські. Але вони вже бувають платні, тому більшість школярів зацікавлені тим, що вони можуть вільно для себе займатися спортом у школі.” P 5 Дівчата ФГД

“У нас є багато чого, можна робити. У нас в школі є гурток волейболу, баскетболу, футболу, ті самі танці. Я знаю, музична школа є, школа мистецтв, художня.” Р4 Змішана ФГД

Паралельно у деяких учнів є можливість долучатися і до роботи окремих волонтерських організацій та роботи в соціальних проєктах. Серед таких активностей - участь у проєктах, спрямованих на підтримку дітей з особливими освітніми потребами. Ця діяльність може бути як на рівні ОТГ - розвиток волонтерства за окремими соціальними напрямками, молодіжні ради, громадські організації, так і на базі шкіл. До останніх належать видання шкільної газети, участь в учнівському самоврядуванні, олімпіадах і шкільних конкурсах.

Говорячи про розвиненість способів дозвілля і позакласної роботи, респонденти іноді висловлювали діаметрально протилежні думки та оцінки. Деякі учасники були задоволені можливостями, які вони мають для своєї позакласної і позашкільної активності в цілому, не мали критичних коментарів щодо покращення свого дозвілля. Інші зауважували відсутність додаткових атракцій саме для підлітків. З інфраструктурних - це насамперед майданчики для місця збору підлітків, спортивні площадки, кафе (саме для підлітків), бібліотеки, велосипедні доріжки, боулінг, кінотеатри, доглянуті, обладнані місця відпочинку на природі. Відсутність розвинутої інфраструктури для відпочинку у своїх населених пунктах учні намагаються компенсувати дозвіллям на природі або у шкільних гуртках чи при шкільних бібліотеках.

“Там, где я живу, довольно прилично все. Есть сквер, есть лес тоже, где ухожено, дорога освещена. Но если хочется в кино поехать или в парк развлечений, то есть возможность ехать именно в город, это не так далеко. Но лично я предпочитаю больше гулять на природе. Лес, какой-нибудь луг, такое.” Р4 Змішана ФГД

“У моєму селі є місця, де можна ходити або відпочити. Але я вважаю, що нам потрібно зробити якийсь спортивний центр. Тому що я зі своїми друзями часто виходимо ввечері на спортивну площадку займатися спортом або іншими розвагами. Також я літом часто проводив час на різних ставках і водоймах.” Р5 Змішана ФГД.

“... у нас дитяча площадка нова, все, але вона для дітей. Як тільки підлітки туди приходять, говорять. Не так що чого ви сюди прийшли. А так тільки на лавці можна посидіти або на качелях. А на каруселях не особо, чи на горках. Я би хотіла площадку більше для підлітків.

“Я живу в селі, і зараз тут немає банально навіть куди ходити, навіть немає куди банально сісти поговорити. Хотілося б, навіть не кажу за клуб, а хоча би якесь місце для посиденьок, щоб поговорити в позашкільній час, у вихідні.” Р6 Змішана ФГД

“І я ходжу до бібліотеки дуже частенько. Хотілося б, щоб було, як у нас в городі я бачила в бібліотеці, є комп'ютери для виходу в інтернет. Мені хотілося б, щоб і в нашій бібліотеці був вихід в інтернет. Так можна було би більше знайти книжок, яких немає в бібліотеці.” Р5 Змішана ФГД

ЗАДОВОЛЕНІСТЬ ЖИТТЯМ І ПОДАЛЬШІ ПЛАНИ

Більшість опитаних задоволені своїм життям. Відчуття щастя для них напряму пов'язане із рівнем і якістю спілкування із друзями - це є основним фактором, який визначає для них рівень задоволеності життям. Оскільки більшість часу діти проводять або в школі або в компанії своїх шкільних товаришів - респонденти говорили про шкільне життя взагалі, тобто на момент проведення опитування, коли дистанційне навчання завершилося, то, за словами респондентів, заклад освіти має безпосередній вплив на якість життя дітей. Лише 2-є респондентів сказали, що задоволені своїм життям на 60%-70%. Інші учасники задоволені ним на 100%.

Двоє респондентів з числа учасників фокус-груп оцінили свою задоволеність життям на 60%, один на 70%. Всі інші, які відповідали на це запитання, задоволені своїм життям майже на 100%. Основний чинник - це взаємовідносини із сім'єю, друзі, хобі. Для більшості респондентів рівень відчуття щастя залежить від батьків; частина респондентів пов'язують задоволеність із освітнім закладом також, бо на їх думку, особисте життя і шкільне життя - взаємозалежні.

“Я так, задоволена. Тому що мене дуже підтримують батьки, вони намагаються зробити краще для мене, якимось мене розвивати. Хоча ми живемо не в дуже великому селищі, але вони намагаються якомога більше зробити для мене. Тому все добре.” P2 Змішана ФГД

“Я считаю, что я доволен своей жизнью. Потому что у меня есть родители, есть кров над головой, есть те, кто меня любят, бабушка та же. И я считаю, что полностью надо быть довольным жизнью, тем, что тебе дает, не искать что-то большего где-то в другой стране. Потому что у нас и так все есть. Не знаю, как у остальных, но я считаю, что родители самое главное в жизни вообще.” P4 Змішана ФГД

“Взагалі мене задовольняє моє життя. Я також згодна з тим, що шкільне життя та позашкільне дуже взаємозв'язані. І якщо щось або в шкільному житті, або в позашкільному житті буде в негаразді, то дуже складно це [пережити].” P2 Дівчата ФГД.

Водночас, для деяких дітей найбільш напруженим видається планування свого майбутнього - вибір професії, продовження освіти. Ці роздуми є типовими для учнів випускних класів, зокрема, тих, які готуються скласти ЗНО.

“Как бы, у меня главная сложность заключается в том, что я не знаю, как будет продвигаться дальше моя жизнь. Я не могу определиться. Меня это пугает, скажем так. Я не могу определиться, что мне делать, уходит ли мне с 9-го, останется ли мне в 10-м. Это довольно-таки пугает. Также напряженные отношения с родителями. Но в целом я пытаюсь радовать себя какими-то своими увлечениями, либо больше общаться с друзьями, чтобы как-то расслабляться.”

ЧИ ПОТРІБНА МОЛОДІЙ ЛЮДИНІ ШКОЛА?

На думку учасників фокус-групових дискусій, школа, безперечно, є невід'ємною складовою життя всіх без винятку дітей (про альтернативні способи отримання освіти - хоумскулінг тощо учасники і учасниці не згадували). Однак завдання школи, на думку учнів, полягає не лише в наданні знань учням, але і в створенні простору для соціалізації, опанування навичок спілкування, вибудовування стосунків із іншими учнями і вчителями, опануванню критичного мислення та розвитку інших м'яких навичок, які є не менш важливими за знання по точним і природничим наукам.

“школа – это не только знания. Мы можем дистанционно все получить. Но в школе мы общаемся с одноклассниками, мы учимся делать что-то вместе, решать проблемы правильно, мыслить. И учителя нам в этом помогают. Они помогают нам правильно рассуждать, находят способы решения каких-то проблем. Они подталкивают тебя к правильному пути.” P5 Змішана ФГД

“Я вважаю, що школа насамперед дана нам для того, щоб навчитися. Але не всім то отримується. Тому більшість я схильюся до того, що школа нам дана для того, щоб соціалізуватися і вчитися, підбирати підхід до людей. Тому що в класі, у школі вчителі також є всі різні, є дуже різні характери. І таким чином дитина вчиться комунікувати з іншими дітьми і підбирати до них свої певні ключики.” P3 Змішана ФГД.

“Школа дає загальний розвиток, готує до дорослого життя. Дає банальні знання, можна сказати, для того щоб мати про що говорити з людьми.” P3 Дівчата ФГД.

“Це також щоби розібратися зі своїми інтересами, які предмети більше подобаються, щоб знати, ким бути в майбутньому. Також це спілкування з однолітками, щоб вміти показати, свою думку сказати, щоб не боятися висловити свою думку та поводити себе вільно, спокійно. Також взаєморозуміння зі старшими.” P5 Змішана ФГД

Здобування якісної освіти, на думку більшості учасників, залежить не лише від школи. Учасники дослідження вважають, що як в селі, так і в місті можна навчатися і за допомогою самоосвіти, ресурсів мережі інтернет. Водночас, підтримка, яку діти можуть отримати в закладі освіти від вчителів та інших учнів є цінною перевагою саме шкільного навчання. Продовження освіти і отримання якісної освіти діти все-таки у своїй більшості пов'язують із навчальними закладами у містах - це коледжі, університети, яких немає у сільських населених пунктах. Якість життя і самореалізація прямо чи опосередковано асоціюється в учнів саме з життям у місті. Так, респонденти, які вже визначилися із здобуттям подальшої освіти, пов'язують своє майбутнє із переїздом у міста або навіть за кордон. В більшості вони мають підтримку з боку батьків і вчителів, про такі можливості дізналися від батьків або старших знайомих, які поступили на навчання. Лише декілька учасників і учасниць висловили бажання жити у своєму населеному пункті - **“робити там, де живуть, щось корисне”**.

Серед тих учасників дослідження, хто вже визначився із майбутньою професією пролунали наступні: інженер комп'ютерів, інженер-механік, менеджер, фахівець із міжнародних відносин, програміст, графічний дизайнер, художник-мультиплікатор, військовий психолог, медик, вчитель молодших класів, візажист-перукар і модельєр, тренер по волейболу. Деякі респонденти планують після закінчення 9-го класу вступати до закладів професійної (професійно-технічної освіти) - наприклад, в аграрний коледж, військовий ліцей, політехнічний коледж.

Майже всі респонденти, як правило, дослухаються до порад, обмірковують щодо свого майбутнього зі своїми батьками і родичами.

“Я обговорюю це питання з батьками. Вони допомагають обрати правильний напрям. Також з друзями, ми цікавимося, хто куди буде поступати.” P5 Змішана ФГД

“Я би хотіла навчатися після того, як закінчу школу, в іншому місті, наприклад таке як Львів, щоби мати більші перспективи в професії.”

“Я би хотіла закінчити навчання після 9 класу. Я не хотіла би в 11 клас. Майбутнє своє бачу, мабуть, що я переїду в іншу країну. В майбутньому я хочу стати перекладачем або юристом, адвокат, прокурор, таке.” P4 Дівчата ФГД

“Вступити до університету, здобути там якийсь авторитет і, напевно, поїхати по практиці за кордон. Отримати якийсь досвід, повчитися в тих людей. Потім повернутися і робити щось тут.” P3 Змішана ФГД

Дані кількісного опитування до певної міри підтверджують думки учасників фокус-груп. Лише 1% респондентів он-лайн опитування уже зараз стверджують, що не планують надалі вчитися. Решта респондентів (переважна більшість) має певні плани або щонайменше поки вагається.

Основні сценарії: продовження навчання в Україні і отримання професійної освіти (35%) або вищої освіти (33%). Ще 7% планують продовжити навчання за кордоном. Поки не визначилися або не змогли відповісти на запитання 16% (крім цього, 8% респондентів з 8-9 класів на цей момент планують завершення повної середньої освіти).

Простежуються помітні відмінності в планах хлопців і дівчат: серед хлопців більше тих, хто планує отримати професійну освіту в Україні (44% проти 30% серед дівчат). У свою чергу, серед дівчат 39% планують отримати вищу освіту в Україні проти 24% серед хлопців.

Також серед респондентів з сільських шкіл 40% планують продовжити навчання в Україні і отримати професійну освіту проти 29% серед респондентів з шкіл у СМТ (водночас, серед респондентів з СМТ 43% планують здобути вищу освіту в Україні або поїхати закордон проти 37% серед респондентів з сіл).

На думку переважної більшості учасників, школа і, зокрема, вчителі, намагаються готувати дітей до дорослого життя. Однак практичних порад, підтримки та необхідних навичок з боку закладу освіти вистачає далеко не всім учням.

“Взагалі здається, що вся програма школи 10-11 класу побудована на тому, щоб готувати дітей до дорослого життя. Якщо подивитися на теми з громадянської освіти, з біології, навіть на твори з української літератури, вони вже значно з дорослішим рівнем. Вже програма рахує нас за дорослих самостійних людей. Також це частково вчителі готують до дорослого життя. Вони завжди говорять, що в майбутньому ти повинен будеш справлятися з проблемами сам, вони вчать нас вирішувати певні проблеми, допомагають, радять щось. Взагалі з цим все добре.” РЗ Змішана ФГД.

Жоден учасник або учасниця дискусії, навіть під час окремих груп з дівчатами і хлопцями учні не згадували про наявність завдань або зустрічей, на яких з ними відкрито спілкуються про основи сексуального виховання. Лише один учасник дослідження зазначив, що подібні теми - духовний стан, особисте життя і відносини вони можуть обговорювати на уроках з охорони здоров'я.

Важливим для дітей є не лише предметне спілкування із вчителями по суті навчання за програмою, але і можливість почути від них *“історії з життя”*, поради або настанови.

“Вчителі іноді дають поради. Наприклад, робити те, що ти хочеш. Йти вперед, і якщо в тебе є якась можливість, то завжди її використовувати. Тому що потім ти будеш дуже шкодувати про це.” РЗ Змішана ФГД.

“... якщо вчитель професіональний, то він крім подання матеріалу розкаже історії життя.” Р7 Дівчата ФГД.

Загалом, можна зробити висновок, що дітям не вистачає певного менторства з боку педагогів. Дітям також не вистачає знань про загальні господарсько-побутові аспекти (оплата комунальних послуг), ведення особистих фінансів. Ймовірно, що ці аспекти вони не обговорюють і вдома з батьками або ж їм цієї інформації недостатньо.

“На мою думку, школа не готує до дорослого життя. Я була за, якби у нас в школі викладалася психологія. Там хоча би щось ми розуміли, чи ставлення до людей. Елементарне хоча би. А зараз з образотворчого мистецтва що я можу взяти?” Р6 Змішана ФГД

“Чи школа готує нас до дорослого життя? В моїй школі, я можу впевнено сказати, що не готують. Тому що немає відповідних предметів, які би давали нам якийсь поштовх до дорослого життя. Навіть починаючи з того, що в мене кожен день купа якогось певного предмету, я одного разу в тиждень нам не дадуть предмету, де нам розкажуть, як подавати оці всі квитанції за газ, за світло, як це платити все потрібно. Якесь таке, що буде реально потрібне в житті.” РЗ Змішана ФГД.

Більшість учнів відчувають потребу в додаткових профорієнтаційних консультаціях і підтримці. Не дивлячись на те, що в ряді закладів освіти учні мають можливість працювати із психологом, пройти тестування на виявлення здібностей або тяжіння до тої чи іншої сфери, не всім учням це допомагає зрозуміти\ обрати професію. Ключовим в цьому питанні є саме зацікавленість і здібності учня до того чи іншого предмета або професії.

“Школа допомагає визначитися з професією тим, що, наприклад, у нашому класі проводили профорієнтаційні тести. Тобто, психолог приходила і проводила нам ці тести. Дитина, яка розуміється на тих чи інших знаннях з іншого предмету, справді, для неї це буде поштовхом для того, щоб вибрати галузь, напрям свого подальшого навчання.” Р2 Дівчата ФГД

“Взагалі у нас в школі багато є психологів, котрі допомагають учням вибрати майбутнє життя своє. Вони нам допомагають тим, що вони дають нам спеціальні або приватні тестування, котрі допомагають нам визначитися в професії. Наша школа встановила спільноти з багатьма коледжами та університетами, і ми можемо відвідати Дні відкритих дверей.” Р5 Хлопці ФГД.

Учасникам фокус-груп було непросто порівняти якість освіти у міських школах та сільських школах. Думки респондентів щодо того, як відрізняється якість освіти у міських школах, розділилися, але все-таки **є тенденція, що краще оцінюється якість у міських школах**. 33% респондентів вважають, що у міських школах якість освіти краща проти 11%, які вважають, що якість освіти гірша. Ще 36% вважають, що якість не відрізняється, а 21% не змогли відповісти на запитання.

При цьому, серед респондентів з сіл та СМТ оцінки близькі: про те, що у міських школах якість освіти краща говорять, 35% респондентів у селах і 30% респондентів у СМТ. Про те, що якість освіти не відрізняється, говорять, відповідно, 39% і 32%, а про те, що якість освіти у міських школах гірше – 10% і 12%.

Знахідки від Стрелюк:

1) Частина виявлених проблемних аспектів належать до компетенції МОН:

- учні та учениці скаржаться на велику кількість навчальних предметів, яких не здатні опанувати у випускних класах на однаково високому рівні, а тому обирають кілька пріоритетних для вступу і цільово з ними працюють. Решта навчальних предметів учнів та учениць не цікавить, це розуміють і вчителі, тому толерують не-навчання, також виставляють “холості” підсумкові оцінки. Старша профільна школа, частково, могла б вирішити цю проблему.
- перевантаженість учнів та учениць також посилює проблему академічної недоброчесності - частина з них вказує на списуванні домашніх завдань, пошуку готових рішень в мережі Інтернет тощо. Власне, проблема академічної недоброчесності може стати у фокусі уваги закладу освіти та стати предметом для інституційного аудиту.
- частина учнів та учениць сказали про підготовку до ЗНО як про окрему складову освітнього процесу. На жаль, репетиторство стало звичною практикою в Україні, зрештою, у світі та ж проблема з іспитами “високих ставок”, разом з тим, факт репетиторства - це додаткове підтвердження тому, що навчання у школі не забезпечує можливості скласти ЗНО на високому рівні і бути конкурентним у майбутньому. Якщо брати до уваги той факт, що фінансова спроможність батьків у сільській місцевості на нижчому рівні, то учні у селах знаходяться у дуже нерівних умовах.

- 2) Частина проблемних аспектів залежить не лише від центрального органу у сфері освіти:
- затеоретизованість навчального матеріалу та неможливість застосувати отримані знання на практиці - учні та учениці відносять до факторів, що негативно впливають на якість освіти.
 - також респонденти та респондентки вказують на необхідності нових методів та підходів у навчанні, оскільки ті, що застосовують вчителі і вчительки, не мотивують до навчання, не викликають інтересу до поглибленого вивчення навчальних предметів.
 - брак належного навчального забезпечення у закладах освіти, що унеможлиблює проведення практичних занять на уроках природничого циклу.
 - слабка профорієнтаційна робота у закладах освіти і брак навчальних предметів чи курсів, які б "готували учнів та учениць до життя", вчили планувати час, керувати фінансами тощо.
- 3) Не зафіксовано чи не виявлено відверто негативних тенденцій в частині взаємин з вчителями і вчительками, адміністрацією школи та однолітками.
- Учні вказували на те, що вчителі та вчительки позитивно реагують на прохання додатково роз'яснити та допомагають, але є випадки критики та образ за помилки та низькі оцінки. Останнє може бути пов'язане з відсутністю культури надання зворотного зв'язку вчителями і вчительками учням та ученицям. Насторожують приклади ейджизму і нетолерантного ставлення до вчителів та вчительок поважного віку, що загалом сигналізує про проблему нетолерантного ставлення до "інших", браку інклюзивності.
 - Попри те, що учні та учениці заперечували наявність випадків булінку щодо себе, вони наводили приклади психологічного чи/та фізичного тиску щодо інших, що свідчить про наявність таких негативних практик.
 - Учні та учениці вказують на важливу роль школи як місця не лише для навчання, але й соціалізації. У цьому контексті можна виділити два аспекти: перший - школа забезпечує таку можливість, попри обмежені ресурси, другий - ймовірно, у сільській місцевості бракує інших місць для соціалізації та комунікації з однолітками і не тільки, тому учні та учениці високо оцінюють роль школи як відповідного місця чи майданчика.

- 4) Дистанційне навчання викрило, оголило кілька проблем освітнього процесу.
- Учні та учениці не вміють самостійно вчитися, на жаль, ми не маємо розподілу за класами навчання, але з наведених прикладів можна простежити, що учні та учениці не вміють опанувати нові теми самостійно, їм бракує самомотивації і цілеспрямованості, відповідальності, вони потребують зовнішнього контролю та стимулу у навчанні.
 - Вчителі та вчительки не мали відповідних знань та навичок для здійснення дистанційного навчання. Через те, навчання частково зводилося до самостійного опрацювання нового матеріалу.
 - Під час дистанційного навчання зросло навантаження на учнів та учениць, особливо в частині виконання домашнього завдання. Водночас учні та учениці його не завжди виконували, а вчителі та вчительки - не завжди перевіряли, що створює видимість навчального процесу та знецінює його суть.
- 5) Загалом, респонденти та респондентки вказують на сприятливі для освітнього процесу стосунки з батьками.
- Частина вказує на допомогу батьків із домашніми завданнями. Якщо зважити на те, що респондентками та респондентами дослідження стали 8-11-класники, то така допомога може бути і зайвою.
 - З відповідей учнів та учениць також прослідковується, що попри те, що більшість батьків цікавляться оцінками, виконанням домашніх завдань, відносинами з однолітками, рідше - вчителями, є й ті, для яких пріоритетом є загальний розвиток та самореалізація їхніх дітей.
 - В першу чергу на допомогу та сприяння батьків учні та учениці розраховують, плануючи майбутнє продовження навчання.
 - Проживання у сільській місцевості та наявність господарства загалом не є перешкодою для освітнього процесу. Сезонні роботи частково відволікають від навчання, одна батьки не змушують учнів та учениць пропускати уроки чи допомагати по господарству замість виконувати домашні завдання.

